

UOT 81.373.45

AZƏRBAYCAN DİLİNİN TERMINOLOGİYASINDA ƏRƏB VƏ FARS MƏNŞƏLİ ALINMALAR

PAŞAYEVA GÜNEL BAXŞEYİŞ qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, müəllim

e-mail: p.gunel@hotmail.com

***Açar sözlər:** dilçilik, termin yaradıcılığı, terminologiya, ləksəm, alınma termin*

Azərbaycan dilinin termin yaradıcılığında ərəb və fars mənşəli alınmaların rolu danılmazdır. Məqalədə belə terminlərin alınma yolları və səbəbləri, onların leksik-semantik mənalari nümunələrlə izah olunmuşdur. Məqalədə alimlərin fikirlərinə istinad olunaraq müəyyən nəticə əldə olunmuşdur.

Terminlər dilçiliyin mühüm və araşdırılması zəruri olan ləksəmləridir. Belə ki, heç bir dili terminsiz təsəvvür etmək olmaz. Bu baxımdan Azərbaycan dilinin terminoloji layı da çox zəngindir. Terminologiyanın tarixinə nəzər saldıqda görürük ki, bu tarix ta qədimə gedib çıxır. Belə ki, insan əməyinin yarandığı gündən vasitə ilə bərabər onun adının da yaranması terminlərin ilk rüşeymləri ola bilər. Azərbaycan terminologiyasının tarixi də bu baxımdan qədim hesab olunur.

Bu gün Müasir Azərbaycan dilinin termin yaradıcılığı alınma sözlərlə çox zəngindir. Buna müxtəlif tarixi və siyasi hadisələr, elmi – texniki tərəqqi, mədəni və iqtisadi inkişaf da təsir göstərmişdir. Bu baxımdan Azərbaycan dilində alınma terminləri ərəb, fars, rus və Avropa mənşəli olmaqla üç əsas qrupa bölürlər.

Müəyyən bir tarixi dövrdə Azərbaycan torpaqlarının fars və ərəb istilasına məruz qalması nəticəsində dilimizin lüğət tərkibinə ərəb və fars sözləri daxil olmuşdur. İslam dininin qəbulu və ərəb dilinin rəsmi dövlət dili olması xalqın bu dildə danışmasını, yazıb yaratmasını labüdləşdirdi. Ərəb və fars dillərindən alınmalar əsas etibarilə müsəlmanların dini kitabı “Qurani Kərim”in yayıldığı ərazilərdə çoxluq təşkil edir. Ərəb sözləri dilimizə, əsasən, klassik bədii ədəbiyyat vasitəsi ilə daxil olmuşdur. Dünyəvi təhsilin olmadığı bir vaxtda, mollaxanalardakı tədris dili də ərəb-fars sözlərinin möhkəmlənməsinə rəvac verirdi. Məlumdur ki, şifahi yolla keçən alınmalar yazılı üsulla alınan sözlərdən daha çoxdur. Buna görə də dialektlərdə ədəbi dilə nisbətə daha çox ərəb-fars alınmalarına rast gəlinir. Dilin leksik tərkibini tədqiq edərkən məlum olur ki, bəzi sahə terminologiyalarında ərəb və fars sözləri danışq leksikasına nisbətən daha çox üstünlük təşkil edir. Elmin bir sıra sahələrinin ərəblər tərəfindən yaradılması, dövrün alim və yazıçıların ərəb və fars sözlərini işlətməsinə təsir etmişdir. “Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşma və inkişafı prosesində bu dildə yer almış ərəb və fars alınmaları uzun zaman dilimizdə işləndiyindən onların əksəriyyəti dilin səs quruluşuna və qrammatik qanunlarına uyğunlaşmışdır.” [1.s.205] Hazırda dilimizdə bir çox ərəb və fars mənşəli terminlər vardır ki, onlar bu gün də dildə aktiv işlənməkdədir. Məsələn: *alim, ayin, bazu, beynəlxalq, beynəlmiləl, beyt, cəbr, cədvəl, dairə, din, dövlət, ədalət, ədat, şair, feil, fərd, hökm, hesabat, xassə* və s. sözlər dilimizdə ən çox işlənən ərəb mənşəli terminlərdəndir.

Ərəb və fars dilindən dilimizə söz və izafət birləşmələri ilə yanaşı, sözdüzəldici şəkilçilərin də keçdiyini müşahidə edirik. Ərəb və fars dilindən Azərbaycan dilinə keçmiş **-şünas** (hüquqşünas, dinşünas, sənətşünas və s.), **-gər** (misgər, dülgər, kimyagər və s.) **-dar** (cindar, əlaqədar, əlamətdar, məhsuldar və s.), **-gah** (iqamətgah, ziyarətgah, qərargah, qibləgah və s.), **-i / vi** (gəncəvi, Nəbatı, kimyəvi, lüğəvi və s.), **-at / ət** (hasilat, hissiyat, həzərat və s.) **-iyyat / iyyət** (heysiyyət, heyvaniyyət, mənəviyyət və s.), **-nüma** (bədənnüma, qiblənüma və s.), **-amiz** (heyvətamiz, ibrətamiz və s.), **-zadə** (Heydərzadə, Paşazadə və s.), **-xana** (islahxana, qumarxana, təcridxana və

s.) şakilçiləri daha məhsuldar hesab edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, bu şakilçilərin bəziləri mənbə dildə söz kimi işlənsə də, dilimizə şakilçi kimi daxil olmuşdur. Məsələn: xana sözü fars dilində ev mənasını verir, lakin dilimizdə bu söz leksik məna vermədiyindən şakilçi kimi işlədir. Eyni zamanda dilimizdə bəzi ön şakilçiləri də işlənməkdədir ki, bu şakilçilər, əsasən, fars mənşəli ön şakilçiləridir. Doğrudur, bu şakilçilər bir neçə milli mənşəli sözə də qoşula bilir ki, bu da iki dilin bir-biri ilə ciddi qarşılıqlı əlaqədə olmasının göstəricisidir. Digər alınmalardan fərqli olaraq, morfoloji əlamətlər – leksik şakilçilər birbaşa deyil, sözlərin tərkibində alınır və həmin sözlərlə birlikdə yeni dildə işlədilməyə başlayır. Artıq qeyd etdiyimiz kimi, az hallarda bu şakilçilər obyekt dildə milli mənşəli sözlərlə də birlikdə işlənməyə başlanır. Məsələn: Azərbaycan dilində *nakişi, nadinc, natəmiz* sözlərindəki **na-** şakilçisi dilimizin öz sözlərinə qoşulur və yeni mənalı sözlər yaradır. Bu barədə R.Heydərrov yazır: “Məlumdur ki, Azərbaycan dili üçün ön şakilçilər qətiyyənlə xarakterik deyil. Buna görə də **bi-, na-, həm-** kimi ön şakilçilərini Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı ilə bağlı şakilçilər hesab etmək fikri özünü doğrulda bilməz. Doğrudur, bunlardan **na-** (-ٴ), **həm-** (هم) şakilçilərinin dilimizə sözlərlə bərabər keçməsinə baxmayaraq, bəzi Azərbaycan dili sözlərinin də əvvəlində işlənərək bir neçə yeni söz düzəldə bilir. Məsələn: **nakişi, nadinc, həmyaş, həmyaşid**. Lakin bunların sayı elə bir-iki sözdən ibarətdir” [2,s.89].

Dilimizdə *əzab çəkmək, həbs etmək, meyil etmək, nəhs gətirmək* frazeoloji birləşmələrinin birinci tərəfi də ərəb və fars dillərindən keçmişdir. Məlumdur ki, dilin ən sabit sistemləri ilə yanaşı, feillər də dildə digər dilin təsirinə az məruz qalır. “Bir şeyi də qeyd etmək lazımdır ki, qrammatik sistemlərin qarşılıqlı əlaqəsi zamanı heç də dilin bütün sahələri eyni səviyyədə digər dilin təsirinə məruz qalmır. Məsələn: şəxs əvəzlilikləri, saylar, feillər kifayət qədər qapalı sistem sayılır və xarici təsirə çox az məruz qalır. Əksinə, isimlər və sifətlər bütün dillərdə açıq sayılır” [2,s.94]. Azərbaycan dilində də feillər digər nitq hissələrinə nisbətən xarici təsirə daha az məruz qalır. Amma bu o demək deyil ki, feil sistemində alınmalar yoxdur. Belə ki, dilimizdə ərəb və fars mənşəli sözlərlə yaranan həm mürəkkəb (tərkibi) feillər, həm də düzəltmə feillər az deyil. Xüsusən, dilimizdəki *-lan²* və *-laş²* şakilçisi ilə yaranan düzəltmə feillərin çoxunda alınma komponent vardır. Məsələn: *ağillanmaq, vidalaşmaq, sağıllaşmaq, bədbinləşmək* və s.

Ərəb və fars dillərindən dilimizə keçmiş sözlərin bir hissəsi öz mənasını dəyişmişdir. Məsələn: ərəb dilində “hiyləgər”, “kələkbaz” mənalarda işlədilən *dahi* (داهي) sözü Azərbaycan dilində dahi adam mənasında; ərəb dilində “üstü açılmaq” (feil), “arası kəsilmək” mənalı *inkişaf* (انكشاف) sözü Azərbaycan dilində “aşağıdan yuxarıya artma”, “yüksəlmə”; ərəb dilində “düzgünlük”, “doğruculuq” mənalı *istişamət* sözü Azərbaycan dilində “yönəlmə” mənasında; ərəb dilində “ittiham edən” (prokuror) mənasında işlənen *müttəhim* sözü Azərbaycan dilində “günahkar” mənasında; fars dilində “yolunu azmış”, “yolundan çıxmış” mənalı; “qomrah” sözü Azərbaycan dilində “gümrah”, “sağlam” mənasında işlənməkdədir.

Ərəb və fars dillərindən keçən sözlərin çox hissəsi fonetik dəyişilməyə də uğramışdır.

Deməli, ərəb və fars mənşəli sözlərin bir qismi Azərbaycan dilinin fonetik qanunlarına uyğunlaşaraq xalqımızın tələffüz etdiyi kimi işlədir. Məsələn: əslində *xəlc, həqq, zəman, rahat, səlam, təməşə, təlx, məarif, məaş, sinf, taifə, qaidə* və s. kimi deyilən və belə də yazılan sözlər əslinə uyğun şəkildə deyil, dilimizin daxili qanunlarına – Azərbaycan dilinin tələffüz qaydalarına uyğun olaraq *xəlc, həqq, məaş, məarif, zaman, sinif, qayda, rahat, səlam, təməşə, təxt* və s. kimi işlədir.

Azərbaycan ədəbi dilinin lüğət fonduna ərəbizmlərin gəlməsi daha çox keçmişdə üstünlük təşkil etmişdir. Bunu 2005-ci ildə nəşr olunmuş “Klassik Azərbaycan ədəbiyyatında işlənen ərəb və fars sözləri lüğəti”ndən də aydın görmək olar. Ərəb sözləri Azərbaycan dilinə ərəb dilindən birbaşa, əsasən, fars və türk dillərinin vasitəçiliyi ilə keçmişdir. Məlumdur ki, ön şakilçiləri və frazeoloji izafət birləşmələri birbaşa fars dili vasitəsilə alınmışlar. Bu gün Azərbaycan ərazisində bir sıra toponimlər də vardır ki, bu, ərəblərin və ərəb dilinin dilimizə təsirinin bariz nümunəsidir. Ərəbhacılı

(Quba rayonu), Ərəbli (Laçın rayonu), Ərəbocaq, Ərəbşəki, Ərəbşeyx (Ağdaş rayonu) kimi el-oba adları bu gün də olduğu kimi saxlanılmaqdadır. Azərbaycan dilinin toponimlərindən danışarkən A.Axundov yazır: “Azərbaycan toponimiyasında mühüm yer tutmayan, məhdud yayılma zonası olan kiçik areallar da vardır. Onlardan biri VII əsrin ortalarında Azərbaycanın Ərəb xilafəti tərəfindən istilasına dövründən başlayan *ərəb arealıdır*. Bu areal tarixən gəlmə ərəblərin yaşayış yerlərinə aid yer adlarını əhatə edir” [3,s.373]. Daha sonra dilçi alim ərəblərlə bağlı yer adlarının bir neçə şəkildə özünü göstərdiyini qeyd etmişdir.

Uzun illər ərzində Azərbaycan ədəbi dilinə daxil olmuş leksemlər aktiv semantik assimilyasiyaya uğramış, öz genetik əlamətini itirərək Azərbaycan dilinin qanunlarına tabe olmuşdur. Ərəbizmlərin semantik dəyişmələrini Əl-Abbasi Xeyruddin aşağıdakı kimi ümumiləşdirmişdir:

1. Özünün dəyişməsi;
2. Sözlərin denotativ mənalarının genişlənməsi;
3. Sözlərin denotativ sahəsinin məhdudlaşması;
4. Semantik cəhətdən dəyişməyə uğramamış sözlər [4,55]

Dilin lüğət tərkibinə nəzər saldıqda məlum olur ki, əsl Azərbaycan sözləri arasında feil və əvəzlilər böyük çoxluq təşkil edir. Azərbaycan dilinə daxil olan sözlərin böyük əksəriyyəti isimdən düzələn adlardır. Lakin bəzi feillər də vardır ki, onlar isimləşərək dilə daxil olmuşdur. Dilçilər ərəb və fars sözlərini məzmun və forma etibarilə qruplara ayırmışlar. Bu qruplaşmaya görə, alınmalar həm məzmun, həm formaca tamamilə azərbaycanlaşan sözlər; məzmunca azərbaycanlaşan, formaca ahəng qanununa tabe olmayan sözlər; formaca qismən, məzmunca tamamilə azərbaycanlaşan sözlər və yalnız ədəbi dildə işlənən, məzmunca azərbaycanlaşan, şəkildə iltisaf dil qanunlarına tabe olmayan sözlər olur [5,8-10].

Xüsusən, XI əsrdən sonra ərəb dilinin dövlət, din və elm dili kimi, fars dilinin isə ədəbiyyat dili kimi yayılması və bu dillərin işlənmə arealının genişlənməsi nəticəsində Azərbaycan dilinin lüğət tərkibinə külli miqdarda sözlər keçmişdir. Ədəbi dilimizdə, o cümlədən, terminoloji sahədə də bu proses dərin iz qoymuşdur. Lakin islamiyyətdən əvvəl təşəkkül tapmış, sabit qrammatik quruluşu tam formalaşmış ümumxalq Azərbaycan dilində, təbii ki, dilin daxili imkanları hesabına həm ümumişlək leksikaya, həm də terminoloji leksikaya aid dil vahidləri yaranmaqda idi.

Dilimizə keçən ərəb və fars sözləri quruluşa görə sadə, düzəltmə, mürəkkəb olaraq 3 növə bölünür. Məsələn: vəhhabilik, hizbullah, ilahiyyat və s.

Ərəb və fars sözləri tarix, mədəniyyət, ədəbiyyat sahələrində kifayət qədər işlənir. Bu sözlər ahəng qanunu və sözdüzəldici şəkilçilərin köməyi ilə müxtəlif leksik – semantik mənalarda işlənir.

Dilimizdə ərəbizm və fars sözlərinin çoxluğu əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, ərəb və farsların istilasının dilə təsirindən qaynaqlanır. Lakin bu prosesin ömrü Rusiyanın Azərbaycanı işğal etməsi ilə başa çatır. Rusiya imperiyasının Azərbaycanı işğal etməsi nəticəsində ölkə Cənubi və Şimali Azərbaycan olmaqla iki yerə ayrılır. Şimali Azərbaycanda rusların dil siyasəti nəticəsində dilimizə yeni rus mənşəli alınmalar daxil olur, hətta bəzi ərəbizmlər yeni, rusmənşəli sözlərlə əvəz olunur. Uzun tarixi dövr ərzində dilimizə daxil olmuş rus sözlərinə görə bu gün İranın tərkibində olan Cənubi azərbaycanlıların dilinin lüğət tərkibi ilə dilimizin lüğət tərkibi xeyli fərqlənir. Dövrün tələbinə uyğun olaraq artıq dilimizə ərəb-fars sözləri birbaşa daxil ola bilmir. Lakin müstəqillik illərindən sonra xalqın azad şəkildə İslam dininə tapınması bəzi dini terminlərin yenidən aktiv şəkildə işlənməsini zəruriləşdirmişdir.

Müstəqillik dövründə dini terminologiya sürətlə artmışdır. Məlumdur ki, müstəqilliyin bərpası sovet dövründə ateist ideologiyaya son qoydu. Dinə qayıdış onun öyrənilməsi və təbliği yeni imkanlar açdı. Ölkədə dini kitabların çapına, ilahiyyətin elm kimi inkişaf etdirilməsinə rəvac verildi.

İslam dini ilə bağlı terminlərin əksəriyyəti ərəb mənşəlidir. Bu cəhət ərəb dilindən dini termin almanı sürətləndirmişdir. Belə terminlərin bəzilərini nəzərdən keçirək.

Əmmarə. Bu nəfsin üç növündən birinin adıdır. Ərəb dilində əmmar “əmr edən” “çağırən” mənasında olan sözdən əmələ gəlmişdir. İnsanı pisliyə aparan nəfs – əmmarə nəfs – adlanır. [6,13]. Göründüyü kimi, alınma termin – əmmarə nəfs – şəklində söz birləşməsi kimi də işlənir. Nəfs də dini termin olaraq işlənir. Bu söz Azərbaycan dilinin ümumişlək leksik qatına daxildir. Ərəb dilindən çox-çox əvvəllər alınmış termindir. Klassik və müasir ədəbiyyatda işlənir. Azərbaycan dilinin orfoqrafiya və izahlı lüğətinə daxil edilmişdir.

Mütməinnə. Nəfsin ikinci növüdür. Mütməinnə nəfs müxtəlif təhlükələri adlanmış, ali dərəcəyə çatmış nəfsdir. Ardıcıl şəkildə əqlinə tabe olan insanın nəfsi mütməinnədir [6,14].

Təzkiyə. Ərəb dilindən alınma dini termindir. Allahı xatırlamaqla günahdan uzaqlaşmaq üçün edilmiş ibadətdir. Ərəb dilindən olan təzkir (xatırlama) sözündəndir.

Tağut. Ərəb dilindən olan bu sözün üç mənası vardır: 1) büt, sənəmi; 2) kahin; 3) yoldan çıxaran, azdıran, şeytan [7,580]. Termin hər üç mənada dini terminologiyada işlənir. Terminlərin çoxmənalı olması baxımından bu düzgün deyildir. Lakin dini terminologiyada bütün, sənəmin, kahinin, şeytanın insanı yoldan çıxarması eyni cür qiymətləndirilir və “şeytan” kimi nəzərə alınır. Tağut termini “Qurani-Kərim”də də işlənir. Termin klassik Azərbaycan ədəbiyyatında yuxarıda qeyd olunmuş üç mənada işlənmişdir.

Kafir. Dini açıq şəkildə inkar edən şəxsdir.

Münafiq. Dini qəlbində inkar edən şəxsə “münafiq” deyilir.

Ümumiyyətlə, dini terminologiyada ərəb alınmaları kifayət qədər çoxdur. Bura həm Quran surələrinin adları, həm də orada işlənən digər terminlər daxildir. Quranın elmi şərhə və sünnələr də xeyli sayda termini özündə birləşdirir. Həmin terminlərdən müəyyən qismi sovet dövründə də istifadə edilmişdir. Məsələn: namaz, oruc, dua, surə, ayə, kafir, şeytan, nəfs, peyğəmbər, ibadət, iman, namaz qılmaq, Allah, Quran və s.

Sovet dövrünə qədər Azərbaycanda dinlə bağlı qadağalar olmamışdır. Ona görə də dini terminlər XX əsrin 20-ci illərinin sonuna qədər işlənmişdir. Hazırda Azərbaycan dilinin dini terminologiyasına gətirilən ərəb və fars mənşəli terminlərin az olmayan bir qismi klassik və inqilabaqədərki ədəbiyyatda qeydə alınır. Rəbb, rəbbani, mürşid, münacat, vəhy, təqva, zikr, zikr etmək, qəflət, qövm, qiyamət günü, məhşər, bəqərə, əfsar, həqir, şirk, ənam, müvəhhid, müşrik, əraf, təvəkkül, bəşarət, Allah-təala kimi terminlər bu qəbildəndir. Qeyd etmək lazımdır ki, müstəqillik dövründə təkrar dövriyyəyə gətirilən ərəb və fars mənşəli dini terminlər nizama salınmamışdır. Fikrimizcə, dini terminlərin izahlı lüğətinin, həmcinin terminoloji lüğətinin hazırlanması vacibdir. Hazırda dinə aid tədris və elmi kitablarda, eləcə də kütləvi oxucu üçün yazılmış kitablarda terminlərin variantlığı aşkar hiss olunur. Şübhəsiz ki, bu cür qeyri-sabitliyin qarşısını almaq üçün dini terminologiyayı nizama salmaq vacibdir. Bu baxımdan dini terminlərin türk dilinin dini terminologiyası əsasında yaradıcı şəkildə işlənməsi məqsədəuyğundur. Müstəqillik dövründə ərəb və fars dillərindən alınma terminlərin sayı başqa sahələrdə azdır, demək olar ki, yoxdur. Bununla belə, ərəb və fars mənşəli terminlərin işlənməsində müəyyən meyillər hiss olunur.

Birinci meyil dilə əvvəl daxil olmuş sözlərin terminləşməsi ilə bağlıdır. İkinci meyil isə ərəb və fars mənşəli bəzi terminlərin az da olsa, alınması ilə əlaqədardır. Nəhayət, ingilis və digər Avropa mənşəli dillərdə, həmçinin də rus dilində alınma ərəb və fars mənşəli sözlər vardır. Həmin dillərdə bu sözlər əsasında yaranan yeni terminlərin Azərbaycan dilinə keçməsi üçüncü meyil hesab edilməlidir.

Rakı. Spirtli içki adını bildiren bu termin türk dilindən Azərbaycan dilinə keçmişdir. Sovet dövründə bu içki SSRİ-də istifadə edilməmişdir. Ona yalnız türk dilindən tərcümə edilmiş bədii ədəbiyyatda rast gəlinmişdir. Rakı ərəb dilindən alınmadır və “xurma arağı”na deyilir. Türk dilindən içkinin nədən düzəlməsi mənası itmişdir. Türk ənənəvi düyü arağına bu ad verilmişdir. Ərəb dilində söz “Əraqu” şəklində olmuşdur. Türk dilində anlamdakı ad düşmüş, auslautdakı u isə i ilə əvəz olunmuşdur. Ərəq ərəb dilində “tər”, “araq” mənalarında işlənir.

Rahat-lokum. Milli türk şirniyyatı kimi dünyada yayılmışdır. Kulinariya terminidir. Əslində

ərəb dilindən rahat və hülqum sözlərindən əmələ gəlmiş *rahathülqum* sözüdür. Şəkər, nişasta, bəzən də qoz və ya badamdan bişirilən şərqi şirniyyatıdır. Türk dilində rahat-lokum kimi işlənir. XVIII əsrdə Türkiyədə saray aşbazi Əli Muhiddin Hacı Bakir bu şirniyyatı hazırlayıb kiçik hissələrə bölərək sultana təqdim etmişdir. 1897-ci ildə Bəkirin nəvəsi Brüsseldə konditer sərgisində rahathülquma görə qızıl medal almışdır. Bundan sonra Türkiyədə onun istehsalına və Avropada satışına başlanmışdır.

X-XI əsrlərdə ərəb dilinin və sonrakı bir neçə əsrdə fars dilinin Azərbaycanda əsas elm dili kimi işlənməsi müxtəlif anlayışları bildirən sözlərin bu dillərdən alınmasına şərait yaratmışdır. Bu proses sonrakı əsrlərdə tədricən zəifləsə də, davam etmişdir. Eyni zamanda Azərbaycan ədəbi dilinin formalaşma və inkişafı prosesində bu dildə yer almış ərəb və fars alınmaları uzun zaman dilimində işləndiyindən onların əksəriyyəti dilin səs quruluşuna və qrammatik qanunlarına uyğunlaşmışdır. Hətta bir çox ərəb mənşəli alınma terminlər (dilimizin) milli şəkilçi qəbul edərək yeni məzmunlu anlayışlar yaratmışdır. Məsələn: riyaziyyatçı, kimyaçı, istilaçı, fərarilik, zərflik və s.

Bir sıra ərəb və fars mənşəli terminlər əvvəlki mənasına uyğun və ya yaxın mənələrdə indi də işlənir: *xəzinə, hissə, hücum, hədəf, dairə, maliyyə, sərmayə, sərmayədar* və s. Deməli, hazırda da dilimizdə işlədilən bir sıra ərəb və fars mənşəli sözlər azacıq semantik, fonetik dəyişikliyə uğrasa da, tarixən mövcud olmuş semantikasını saxlayaraq müəyyən sahə ilə bağlı bu və ya digər məfhumları bildirməklə işlənməkdədir. Məsələn: *faiz, səlam, sahibkar, əmtəə, girov, sərmayə* sözləri iqtisadi terminologiyada daha fəal işlənməkdədir. Onu da qeyd edək ki, dildə məhdud dairədə işlənmiş bəzi ərəb və fars mənşəli terminlər dilin normalarına cavab vermədiyinə görə tədricən terminoloji səviyyədə əvəzlənməyə məruz qalmışdır. Xüsusilə, ərəb və fars mənşəli izafət birləşmələri, mürəkkəb və çətin anlaşılan terminlər dildən çıxmışdır. Məsələn, qanuni-qüvvə, rüsumi-siyasət, ictimaiyyun-amiyyun (sosial-demokrat), idareyi-ürfiyyə, dərəcəyi-izafi, elani-ümumi və s. Qeyd edək ki, izafət tərkibi ərəb və fars dilləri üçün səciyyəvidir. Bu tip birləşmələr Azərbaycan dilinə olduğu kimi daxil olmuş və işlədilmişdir. Hazırda belə izafət-terminlər dilin lüğət tərkibindən çıxaraq arxaıqlaşmışdır. Çünki bu izafətlər Azərbaycan dilinin leksik-semantik və qrammatik təbiəti ilə uyğunluq təşkil etmir, dil-ifadə çətinliyi yaradır. Ona görə də belə terminlər dildən çıxmış, ya da başqa sözlərlə əvəz olunmuşdur. Dilimizin qrammatik təbiətinə uyğunlaşan izafət birləşmələri öz işləkliyini qoruyub saxlamışdır. Məsələn: *cümleyi tam – tam cümlə, cümleyi feliyyə - feili cümlə, kürreyi-ərz – yer kürəsi* və s. [8, 123]

Ərəb və fars alınmaları, heç şübhəsiz, indi də dilimizin terminologiyasının xüsusi bir hissəsini təşkil edir. Lakin hazırda mövcud tarixi şərait nəticəsində ərəb və fars dilinin dilimizə təsiri yoxdur və sovet dövründə az qala arxaik fonda keçmiş dini sözlərin bu gün yenidən ümumişlək sözlərə çevrilməsini nəzərə almasaq, deyə bilərik ki, dilimizin lüğət tərkibinə ərəb və fars sözlərinin axını demək olar ki, tamamilə azalmışdır.

Elmi yeniliyi: Azərbaycan dilinin terminoloji leksikasında ərəb və fars mənşəli alınmalar tədqiqatın obyektini kimi seçilmiş, müstəqillik illərindən sonra yenidən gündəmə gələn bəzi dini sözlərin linqvistik xüsusiyyətləri izah olunmuşdur.

Tətbiqi əhəmiyyəti: Terminoloji lüğətlərin nəşrində və Müasir Azərbaycan dili (Leksikologiya) dərslərində “Alınma sözlər”in tədrisində əlavə material kimi istifadə oluna bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Sadıqova S.A. Azərbaycan dilinin terminologiyası. Bakı: Elm, 2011. 380 s.
2. Heydərov R.A. Dillərin inkişafında dil əlaqələrinin rolu. Bakı : Elm və təhsil, 2013, 216 s.
3. Axundov A.A., Məmmədov N. Dilçiliyə giriş. Bakı: Maarif, 1980, 316 s.
4. Abbasi-Əl-Xeyruddin. Ərəbizmlərin müasir Azərbaycan ədəbi dilində semantik dəyişiklikləri: Fəlsəfə elm. doktoru nam. dis., Bakı: 2006, 146 s.
5. Şirinov S.H. Müasir Azərbaycan dilində fars mənşəli sözlər: Bakı, Fil.e.nam.dis., 2008, 159 s.
6. Ayətullah Misbah Yəzdi. Allaha doğru. Bakı: Zərdabi, 2010, 2040 s.

7. Ərəb və fars sözləri lüğəti. Bakı : Az. SSR EA, 1966, 1035s
8. Sadıqova S.A. Müasir Azərbaycan ədəbi dilində termin yaradıcılığı prosesi. Bakı: Elm, 2010, 244 s.

РЕЗЮМЕ
АРАБСКИЕ И ПЕРСИДСКИЕ ЗАИМСТВОВАННЫЕ СЛОВА В ТЕРМИНОЛОГИИ
АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО ЯЗЫКА.
Пашаева Г.Б.

Ключевые слова: языкознание, терминообразование, арабские и персидские заимствованные слова.

Роль арабских и персидских заимствованных слов в терминообразовании азербайджанского языка незаменима. В статье на примере образцов разъяснены пути и цели образования и значения этих терминов. В статье приводятся и точки зрения лингвистов по этому вопросу. В конце статьи излагаются выводы.

SUMMARY
ARAB AND PERSIAN ORIGINATED BORROWINGS IN
THE AZERBAIJAN LANGUAGE
Pashayeva G.B.

Key words: linguistic, term creation, terminology, lexsem, borrowing terms

The role of Arab and Persian originated borrowings in term creation of the Azerbaijan language is undeniable. The way and the cause of getting these borrowing terms and their lexic-semantic meanings have been explained with some samples in this article. Definite results have been obtained by referring to some linguistics's thoughts.

Daxil olma tarixi:	İlkin variant	29.02.2016
	Son variant	27.09.2016